

САЙЛАУ ЖҮЙЕСІНЕ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЕНГІЗУДІ ОҢТАЙЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІНЕ СИПАТТАМА (САЛЫСТЫРМАЛЫ- ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ)

Билялова М.И., заң факультетінің докторанты, Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ

Сайлау мемлекеттің саяси өмірінде ерекше орын алады. Қазақстан тәуелсіз демократиялық болып қалыптасу кезінен сайлау институты әрдайым жаңарып отырады. Сайлау жүйесіне ақпараттық технологияларды енгізуді оңтайландыру және жетілдіру мәселелері сайлау белсенділігін ғылыми негізде реттеу керек екен талап етуде. Бұл мәселе – сайлау үрдісіне азаматтың қатынасын өзгертуде. Әрбір сайлаудың жетістігі сайлаушылардың құқықтары мен міндеттерін нығайтып, саяси құқықтарына деген сенімді арта түсет. Бұл үшін әлеуметті-экономикалық және қоғамдастық-саясаттың аймақтағы жағдайын білу керек, тұрғындардың маңызды мәселелерін, сайланушылардың қалаулары, олардың деңгейлері, дауыс беру түрткісі және тағы бір қатар факторларды білу маңызды. Зерттеу тақырыбының өзектілігі де осында десекте қате болмас. Қазіргі таңда сандық үрдіс әлемдегі барлық елдерге әсер етуде. Сонымен қатар әрбір ел цифрлық дамудың басымдықтарын өзі айқындайды. Әлемдегі 15-тен астам мемлекет қазіргі уақытта ұлттық цифрландыру бағдарламаларын іске асыруда. Қытай, Сингапур, Жаңа Зеландия, Оңтүстік Корея және Дания ұлттық экономикаларды цифрландыру бойынша алдыңғы қатардағы елдер болып табылады. Қытай өзінің "интернет плюс" бағдарламасында цифрлық индустрияны дәстүрлімен біріктіреді, Канада Торонтода АКТ-хабын жасады, Сингапур драйвері АКТ болып табылатын "ақылды экономиканы" қалыптастырады, Оңтүстік Корея "Креативті экономика" бағдарламасында адами капиталды, кәсіпкерлікті дамытуға және АКТ саласындағы жетістіктерді таратуға бағдарланады, ал Дания мемлекеттік секторды цифрландыруға баса назар аударуда. Бұл жаңа өмір бағыттары Қазақстанды да жаһандандыруда.

Қазақстан КСРО-ның ыдырауынан кейін, ауыр қиыншылықтарды басынан өткізіп, өзінің мемлекет және тәуелсіздігін алды. Ел жаңару жолына түсті, негізгі бөлігі демократиялық қоғамның құрылуы әкелді. Елдегі сайлау мәселесі қазіргі таңда өткен саясатқа сүйеніп қалай өз даму жолдарын жүзеге асырып жатқаны тақырыпты өрбіте түсуде. Басты және өзекті тапсырма егеменді Қазақстанның демократиялық және құқықтық мемлекет ретінде дамудағы ел болды, бұл берілген зерттеудің өзектілік мәні болып табылады. Олардың нәтижесі көп жағдайда ел дамуының одан арғы бағытын алдын ала анықтайды. Тәуелсіздіктің 26 жылын да Қазақстан "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы бел бұды. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысына сүйенсек орта мерзімді перспективада республика экономикасының даму қарқынын жеделдету және цифрлық технологияларды пайдалану есебінен халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның экономикасын болашақтың цифрлық экономикасын құруды қамтамасыз ететін түбегейлі жаңа даму траекториясына көшіруге жағдай жасау,-делінген [1]. Сайлау жүйесі кез-келген мемлекеттің саяси өмірінің негізгі факторы. Сайлау жүйесі дұрыс қалыптаспаса ол саяси партиялардың ыдырауынан бастап мемлекеттің құлдырауына дейін алып келуі мүмкін. Қазақстан Республикасының Конституциясының 3-бабында «Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық»[2] деп көрсетілген. Бұл қағида сайлау құқығы арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан Қазақстан Республикасындағы ұйымдастырушылық-құқықтық шаралар шеңберіндегі ең өзекті бағыт сайлау заңнамасын жетілдіру болып табылады.Елімізде тәуелсіздік алған жылдарынан бастап осы уақытқа дейін сайлау құқығын жүзеге асыру үшін құқықтық негізін қалыптастырып және оны жетілдіруге байланысты іс шаралар тоқтатылған емес. Сайлау құқығын жетілдіру үшін өзге мемлекеттердің сайлау жүйесі мен халықаралық сайлау стандарттарын зерттеудің маңыздылығы өте зор. Себебі шет елдердің сайлау жүйесін қалыптастыру кезіндегі қателіктердің орын алуына жол бермеу және сайлаудың үздік үлгілерін негізге ала отырып өзіміздің ұлттық сайлау жүйемізді қалыптастыруымыз керек.

Олай болса, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту жолында, саяси құқықтарда тыс емес екенін ескеру жөн. Сандық электрондық форматта сайлау жүйесінің болашағы, қызметі, ғылыми-теориялық пен тәжірибелік мәселені тудыру және әлемдік сайлау үрдісі саяси ғылымда ерекше орынды алуы, нормативтік бекітілудің эволюциясын анықтау болып табылады. Осындай жауапты міндеттерді табысты шешу үшін сайлау заңнамасының сапасы, сайлауды өткізудің демократиялық практикасы, оның ішінде олардың халықаралық сайлау стандарттарына сәйкестігі маңызды мәнге ие. Қазіргі таңда әлемде электронды дауыс берудің түрлі жүйелерін қолданылады. Олардың қатарына жататындар: 1) перфокарталар арқылы дауыс беру; 2) жүйеленген сандық жиынтық жүйелері; 3)

электронды тіркеудің тікелей жүйелері; 4) Ғаламтор. Осы аталған электронды дауыс берудің түрлеріне жеке-жеке талдау жасап өтсек, еуропалық тісілдердің ерекшеліктеріне баға беруге болары анық. Мысалы, осы мәселе бойынша Белорусия мемлекетінің ғалымы Т.С.Масловская өз зерттеулерінде былайша тұжырымдамаларды келтірген: Ақпараттық технологияларды еңгізуді оңтайландыру және жетілдіру мәселесі қоғам мен мемлекеттің әр түрлі салаларына еңгізіліп жатыр. Сайлауды өткізудің әр түрлі сатыларында қолданылып дамып кележатқан ірі тәжірибе, яғни сайлаушылардың тізімдерін құру барысында электрондық регистр арқылы тіркеуді жүзеге асыру, дауыс беру, дауыстарды іріктеу және сайлау қорытындыларын анықтау Украина, Молдова мемлекеттерінде кеңінен қолданып жатыр. Бұндай ерекше тәсілдер тек қана теориялық емес, сонымен қатар тәжірибелік те қызығушылығын білдіреді, әсіресе қоғамның ақырғы ақпаратпен қамтамасыз етілуінде»[3; 1-2].

Жаһандану үдерісі және қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды дамыту қоғамның барлық салаларына белсенді әсер етеді. Ақпараттық жүйелерді әрдайым жетілдіру, әрине, осы ғылыми білімнің қазіргі заманғы жетістіктерін әзірлеу және еңгізу үшін әртүрлі басқару процестерін тиімділікті арттыру, тікелей ықпал ету және дауыс беру құқығын қамтамасыз ету үшін жағдай жасайды. Осылайша, сайлау процесіне ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолдану әлемнің көптеген елдерінде қолданылуда. Жалпы сайлау жүйесі демократиялық өзгерістер ауқымында батыстық, ресейлік ғалымдармен жан-жақты зерттеліп жүр.

Мақалада Ресей Федерациясының сайлау жүйесінде ақпараттық технологияларды еңгізу процесін зерттеуге және шартты тәжірибеде туындайтын проблемаларды және қиындықтарды анықтауға арналған кейбір өзекті мәселелерге талдау жасасак:Ресей Федерациясы, технологиялық жағынан дамыған басқа елдер сияқты, электронды технологияларды сайлау жүйесіне еңгізуге белсенді қадамдар жасайды. Федералды заңда 2003 жылғы 10 қаңтардағы Ресей Федерациясының сайлаудың мемлекеттік автоматтандырылған жүйесі туралы мемлекеттік автоматтандырылған жүйенің жұмыс істеуі мен дамуының негізгі қағидалары бекітілді. Сондай-ақ, осы нормативтік актіде сайлау процесін автоматтандыру үшін сайлау бюллетеньдерін өңдеу және тікелей сенсорлық экран арқылы, яғни қағаз бюллетендерін пайдаланбай, дауыс берудің техникалық құралдарын таңдау қарастырылған.

Дауыс беру бюллетеньдерін өңдеу кешені кемінде 19 жыл бойы Ресейде қолданылған, бірақ электронды дауыс беруде сайлаушылардың сенімін арттыру үшін тұрақты сынауды және әртүрлі презентацияларды қажет етеді. Ресейдің Орталық сайлау комиссиясының қолдауымен өткізілген көптеген тексерулер мен демонстрацияларға қарамастан, Ресейдің Орталық сайлау комиссиясы жанындағы Ресейлік Сайлау технологиялары бойынша оқыту орталығына, Ресейдің Орталық сайлау комиссиясына тікелей қатысу, Ресейдің бақылаушысы, әзірлеушілер бюллетеньдерді өңдеу кешені, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарының депутаттарына, әртүрлі қоғамдық қозғалыстардың өкілдеріне, журналистерге және тікелей сайлаушыларға кандидаттар, адамдар қазіргі кездегі сайлау компанияларының мінез-құлқы пайдаланылатын электронды технологияға деген сенімсіздікке ие[4].

ЭДЖ (электронды дауыс беру жүйесі) ол алғаш рет 2006 жылы Великий Новгород қаласында қолданылды, ол оның маңызды кемшіліктерінің бірін анықтауға мүмкіндік берді. Жүйе өзінің негізгі міндеттерін қандай да бір жолмен шеше алмады, бірақ сайлаушылардың өз дауыс беруін тексеруге мүмкіндік беретін белгіленген технологияда ешқандай механизмі жоқ. Сайлаушылардың сайлаудың ашықтығы мен заңдылығына сенімін төмендетпеу үшін, азаматтардың құқықтық кепілдіктерін сақтау үшін, ЭДЖ шағын бюллетеньмен, әрбір сайлау бюллетеніне өз таңдауын растаушы сайлаушыны көре алатын тіркелген таспамен жабдықталған.

Сайлау заңнамасында ақпараттық технологияларды еңгізу бойынша айтарлықтай қадам сайлау учаскелерінде веб-камераларды құру және пайдалану болып табылады. шарасының процесіне әрине ол сондай-ақ сайлау процесінің ашықтығын қамтамасыз етуге бағытталған және сайлаушылардың сенімін арттыру тікелей нақты уақыт хабар тарату мақсатында пайдаланылады.

Дауыс беру бюллетеньдерін өңдеу кешені сияқты ақпараттық жүйелерді еңгізудің қиындығы мен күрделілігіне қарамастан олар әртүрлі деңгейдегі сайлау мінез-құлқында пайдаланылады, сондықтан тағайындалған жүйелерді қолдану сайлау процесінің дамуындағы негізгі үрдістердің бірі болып табылады деп қорытынды жасауға болады. Осылайша, тағайындалған жүйелерді қолдану сайлау процесінің дамуындағы негізгі үрдістердің бірі болып табылатынын тұжырымдай аламыз. Ресей Федерациясы субъектілерінің мемлекеттік билік органдарына және Ресей Федерациясы субъектілерінің әкімшілік орталықтарының муниципалитеттеріне сайлау өткізу кезінде сайлау учаскелеріне қызмет көрсететін СОИВ операторларын оқытуда Ресей Федерациясы субъектілерінің

сайлау комиссияларының белсенді қызметі болып табылады Ингушетия Республикасы 13 -18 тамыз 2015, Краснодар өлкесі 13-14 тамыз 2015 және т.б.

Сайлау жүйесінің одан да қызықты түрленуі - бұл Интернет желісі арқылы алыстан электронды дауыс беру, бұл шетелде жүрген Ресей азаматтарына ешқандай шектеусіз дауыс беруге қатысуға мүмкіндік береді. Олар сайлаушылардың өте үлкен тобын ұсынғандықтан (2015 жылы шетелде тұратын 1,9 миллион ресейлік сайлаушылар) және олардың саны өсуде[5].

Дегенмен, Интернет-дауыс беру жүйесін енгізудің айтарлықтай артықшылықтарына қарамастан, электронды дауыс беруге тікелей қатыстырылған бірқатар мәселелерді бөлуге болады және интернет-дауыс берудің барлық мүмкіндіктерін енгізу үшін түбегейлі маңызды болып табылады.

1. Интернетте дауыс берудің техникалық қиындықтары;
2. Дауыс беруге арналған каналға барлық қол жеткізуді қамтамасыз етудің мүмкін еместігі;
3. Дауыс беру үшін бірнеше канал арқылы дауыс беруді қамтамасыз ету;
4. Екінші дауыстарды санауда елеулі қиындықтар;
5. Электрондық дауыс беру жүйесін рұқсатсыз бұзу бойынша әртүрлі әрекеттер;
6. Жұртшылықпен жүргізілетін мониторинг пен бақылаудағы қиындық.

Ақпараттық технологиялар саласындағы сарапшылар электронды сайлаудың перспективалы болып табылатындығын және тапсырманың орынды екендігін білдірді, «Касперский зертханасының» сарапшысы Сергей Ложкиннің айтуынша, қажетті бағдарламалық жасақтаманы құрастырсақ, техникалық жағынан мұндай рәсімді ұйымдастыру үлкен мәселе болмайды. Сайлаушылардың деректер базасына кіру қаупі, сондай-ақ сайлау нәтижелерін бұрмалау мүмкіндігі барынша азайтылуы мүмкін.

Сайлау комиссиясының бұрынғы мүшесі, сондай-ақ Ресейлік сайлау құқығы институтының төрағасы Игорь Борисов интернет-дауыс беруді енгізу туралы пікірін білдірді, ол мәселенің техникалық жағынан заң шығару базасының айтарлықтай сақталуын ерекше атап өтті. Социологиялық зерттеулердің статистикасы сайлаушылардың осындай жүйеге деген сенімінің деңгейі, әсіресе жас ұрпақ үшін өте оң екендігін көрсетті, бірақ бұған қарамастан Ресей Федерациясындағы заң Интернет арқылы дауыс беру рәсімін толық қамтамасыз ете алмайды.

Сондай-ақ, Ресей Федерациясының Орталық сайлау комиссиясы бекіткен Ресей Федерациясының сайлау жүйесін тез рограмма техникалық қайта жабдықтау сәйкес сайлау процесіне озық технологияларды, арасында пайдалануға негізделген дауыс беру қорытындылары туралы жеткізу бақылау хаттамаларын құру айтқанда, ГЛОНАСС жаһандық навигациялық спутниктік жүйе. Сонымен қатар бұл бағдарлама сайлау учаскелерін спутниктік жүйемен жабдықтауды білдіреді Хабарламалар.

Ресейдің Орталық сайлау комиссиясының төрағасы берген сұхбатында осы жүйелердің екеуі де аймақтық деңгейде (2009 жылдың 11 қазанында Ресей Федерациясының 75 субъектінде бірыңғай дауыс беру күнін өткізу кезінде сынақтан өткізілгенін айтты) әртүрлі деңгейдегі сайлаулар, кем дегенде 30 миллион адам дауыс беруге қатысты). Саулнамаға сүйенсек, олар өздерін жақсы көрсетті деп Ресейдің Орталық сайлау комиссиясының төрағасы пікір білдірді. Чуров осындай өзгеріс туралы айтты: ГЛОНАСС-ны сайлау жүйесінде қолданудың негізгі бағыты дауыс беру қорытындыларын шығарғаннан кейін сайлау құжаттарының қозғалысына бақылау жасау болып табылады. Яғни ГЛОНАСС Маякпен жабдықталған көлік сайлау құжаттарымен жүктелді, ал нақты уақытта бұл нүкте А нүктесінен Б нүктесіне дейінгі қозғалыс туралы хабарлайды. Бұл ұстанымды Федералдық ғарыш агенттігінің бұрынғы басшысы А.Перминов қолдағаны туралы мәлімденді. В.Чуров, сайлауда ГЛОНАСС-ны қолдану туралы өз болжамдарын білдіріп, барлық сайлау учаскелері ақыр соңында автоматтандырылған жұмыс стансасымен жабдықталатыны туралы болжам жасады, олардың үшін Дауыс беру бюллетеньдерін өңдеу кешендерден есептік хаттама тікелей қабылданады, мұндай жаңалықтар құжаттарды тасымалдауды айтарлықтай жеңілдетіп қана қоймайды, сонымен қатар адами факторға байланысты қателіктер мен қателіктерді азайтады[6].

Нәтижесінде ақпараттық технологияларды ойдағыдай іске асыру үшін мемлекет жоғарыда көрсетілген проблемалық аспектілерді еңсеру үшін сайлау процесіне қатысты түрлі салалардағы бірқатар өзгерістерді жүзеге асыруы керек деген тұжырымға келдік:

1. Электрондық дауыс берудің техникалық талаптарын келісу, Интернет арқылы дауыс беруді заңнамалық тұрғыда бекіту, сондай-ақ сайлау процесіне ақпараттық құралдарды пайдаланудың қауіпсіздігі мен тиімділігін арттыру үшін техникалық базаны құруға үлкен назар аудару қажет.

2. Сайлаушылардың сенім деңгейін көтеру, негізінен қарт адамдарға қатысты. Біз таныстыру жұмыстарын тікелей көрсету арқылы ғана емес, бұқаралық ақпарат құралдарының көмегімен қашықтықтан оқытуды да жүргізу қажет деп санаймыз.

3. Жастардың сайлау процесіне қызығушылығын арттыру Бұл мақсатқа жету үшін жас ұрпаққа түсіндірме жұмыстарын жүргізу, сондай-ақ әртүрлі іс-шараларды, тіпті ойын және конкурстық формада ұйымдастыру қажет деп есептейміз.

4. Сайлаудың электрондық құралдарын енгізу арқылы сайлау жүйесінің заңдылығы мен тұтастығын арттыру үшін сайлаушылардың жеке басын анықтау құралдарын құруға ерекше назар аудару қажет.

Біздің көзқарасымыз бойынша, қазір қолданылатын жекелеген әдістер жеткілікті тиімді емес, сондықтан біз осындай құралдарды пайдалануды ұсынамыз, оларды құру өте қиын - бұл саусақ іздері және сетчикті сканерлеу. Біздің ойымызша, бұл қандай да бір қиял емес, шынайы және салыстырмалы түрде жақын болашақта, бұл трансформация тек сайлаушылардың сенім деңгейін арттырып қана қоймай, дауыс беру нәтижелерін бұрмалау қаупін азайтуға көмектеседі. Басынан бастап сайлау учаскелерінде орналасқан стационарлы электронды дауыс беру құрылғыларын жабдықтауды ұсынамыз, содан кейін қашықтан дауыс беру үшін тасымалданатын портативті жүйе жасайық, енді жаңа ұрпақтың әрбір телефоны немесе компьютері саусақ ізін сканерлеу негізінде жүйені блоктау технологиясымен жабдықталған. сондай-ақ қазіргі заманғы гаджеттердің осы опциясын қолдана отырып, сәйкестендіруді ұйымдастыруға болады.

Б. Имашевтің айтуынша, ширек ғасырда Қазақстанда экономикалық ғана емес, сондай-ақ саяси реформалар да жүргізіліп отырғаны еліміздің халықаралық беделін едәуір нығайтуы өте ұтымды болуда. Тұңғыш Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың басшылығымен республиканы демократиялық, әлеуметтік жауапты мемлекетке айналдыру үдерістері жүріп жатыр, еркін билік арқылы мемлекеттік билікті ұйымдастыру принципі оның қызметінің негізі болып табылады. Сондықтан Қазақстанның саяси жүйесін реформалаудың маңызды бағыттарының бірі демократиялық сайлау құқығы мен сайлау жүйесін үнемі жетілдіру болып табылады[7]. Яғни, сайлау құқығын дамыту, ақпараттық технологияларды енгізуді оңтайландыру сайлау процесін жетілдірудің маңызды міндеті болып табылады. Қазіргі жағдайда ақпараттық технологияларды енгізуді оңтайландыру нәтижесінде халықаралық және отандық байқаушылардың рөлі де артып келеді, себебі азаматтық қоғам институттарының өкілдері, әдетте, бақылаушы ретінде әрекет етеді, бұл заң мемлекеттің тиімді жұмыс істеуінің маңызды факторы болып табылады. Азаматтық қоғам институттарының мемлекеттік органдарды қалыптастыру үдерісіне қатысуы заманауи қоғам мен мемлекеттің қажеттіліктері мен мүдделерін ескере отырып, өкілетті мемлекеттік органдарды табысты түрде қалыптастыруға мүмкіндік береді. Байқаушылар институтына арналған құқықтық нормаларды жетілдіру сайлау процесіне қоғамдық бақылауды ақпараттық технологияларды енгізу нәтижесінде жаңғыртуға мүмкіндік береді, заманауи құқықтық мемлекетте еркін, ашық және демократиялық сайлауды қамтамасыз етудің маңызды және қажетті жолы болып табылады. Жоғарыда салыстырмалы-құқықтық талдау жасаған міселелерге тисті қортынды жасайтың болсақ, бұл өзекті сұрақ төңірегінде әлі де зерттелетін мәселелер жеткілікті. Сайлауда әркімнің даусы ерекше маңызды. Кез келген адам өзінің бүгінгі күнгі нақты өмірі арқылы болашаққа ықпал жасап өз мүддесін қосады. Әлем мойындаған сандық жүйе сайлау жүйесін де айналып өтпегені бәрімізге мәлім, ақпараттық технологияларды енгізуді оңтайландыру және жетілдіру мәселелеріне әліде әлем де ғылыми ізденістер боларына сенім артуға болады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827>
- 2 Қазақстан Республикасының Конституциясы (2017 жылдың 10 науырыздағы өзгерістер мен толықтыр бойынша) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000051>
- 3 Масловская Т. С. ЭЛЕКТРОННОЕ ГОЛОСОВАНИЕ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН. [pandia.ru>text/78/106/166.php](http://pandia.ru/text/78/106/166.php)
- 4 <http://www.rcoit.ru/>
- 5 Программа ускоренного технического переоснащения избирательной системы Российской Федерации. УТВЕРЖДЕНА постановлением Центральной избирательной комиссии Российской Федерации от 22 ноября 2013 года N 205/1378-6. (с изменениями на 25 февраля 2016 года). <http://docs.cntd.ru/document/499061592>
- 6 <http://www.rcoit.ru/discussion/experts/17471/>
- 7 Имашев Б. Свободные выборы – основополагающий принцип // Казахстанская правда. 13 декабря. 2016. <https://www.election.gov.kz/rus/news/releases/index.php?ID=3509>